

İBN ADÎ VE “EL-KÂMİL Fİ'D-DU‘AFÂ” İSİMLİ ESERİNDEKİ CERH-TA‘DÎL METODU

Ibn Adî and His Validation and Invalidation Method in His “Al Kamil in Vulnerable Narrators”

Thamer HATAMLEH¹

Geliş Tarihi: 20.09.2016 / Kabul Tarihi: 07.10.2016

Öz

İbn Adî el-Cürcânî'nin (ö. 365/975)'nin el-Kâmil fi'd-Du'afâi'r-Ricâl adlı eseri cerh-ta'dîl ilmi alanında – özellikle de cerh ile ilgili – önemli kitaplardan biridir. İbn Adî bu eserinde, zayıf râvileri ve bazı âlimler tarafından zayıf addedilen sika râvileri bir araya getirmiştir. İbn Adî eserinde yer verdiği râvilerin rivayetlerini ve âlimlerin onlar – ki kendisi bunlara muallal râviler demektir – hakkındaki verdiği bilgileri zikretmek suretiyle bu râviler hakkında hüküm vermek şeklindeki uygulamasıyla diğer âlimler arasında temâyüz eder. İbn Adî kitabında yer verdiği her ravi hakkında kendisinden önce yaşamış âlimlerin görüşlerini toplamıştır. Kitabında yer verdiği ravi sayısı 2200'e yakındır. Ayrıca o cerh-ta'dîl konusunda mu'tedir. İşbu makalede İbn Adî'nin el-Kâmil adlı eserindeki cerh-ta'dîl metodu incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Cerh-ta'dîl, İbn Adî, el-Kâmil fi'd-Du'afâ.

Abstract

Ibn Adî Al Jirjani's book called as “Al Kamil in Vulnerable Narrators” is considered as one of the significant books in the Validation and Invalidation science, especially in the science of Invalidation. AL Jirjani embraced Vulnerable Narrators besides the trustworthy narrators indicated by some scholars as Vulnerable. He differentiates from other scholars with the applied method in his book bringing out narrator's Hadiths Adjudging them through scrutinizing their narrations (Hadiths) and scholars' opinions called as Accounted Biography. Ibn Adî gathered prior scho-

¹ Yrd. Doç. Dr. Bingöl Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi.

lars' opinions related to each narrator. The number of the narrators passed in his book is about 2200. Also, he was one of the clement scholars in the field of Validation and Invalidation. In this research, we will discuss his approach of Validation and Invalidation in his own book.

Key Words: Validation and Invalidation, Ibn Adi, Al Kamil in Vulnerable Narrators

Giriş

Hadis ilmi, İslâmî ilimler içerisinde en önemli ilim dallarından biridir. Çünkü bu ilim dalı, "Nebevî Sünnet" olan İslam şeriatının ikinci ana kaynağından bahseder. Nebevî Sünnet'in bize kadar sağlam bir şekilde ulaşması ise "Cerh-ta'dîl" ilmi ile mümkündür. Çünkü bir rivâyetin bazı kurallara arz edilmeden kabul edilmesi mümkün değildir. Bu kurallar cerh-ta'dîl ilmini oluşturur. Binaenaleyh bu ilim dalı kaynağını Kur'an'ı Kerim'den alır. Zira Yüce Allah; "Eğer bir fâsık size haber getirirse onun doğruluğunu araştırın."² Başka bir âyette de "Güvendiğiniz kişilerden şahitler edinin..."³ buyurarak haberlerin doğruluğunun araştırılmasına dikkat çekmiştir. Sünnetten de şu iki örneği delil olarak verebiliriz. Bunlardan bir tanesi övgü içeriklidir ki Resulullah (s.a.s.) burada şöyle buyurmaktadır: "Abdullah b. Ömer ne iyi adamdır (bir de gece namazlarına kalksa)..."⁴ Diğeri de yergi içeriklidir ki Resulullah (s.a.s.) şöyle buyurmaktadır: "O kişi aşiretinin ne kadar da fena adamıdır."⁵

Cerh-ta'dîl faaliyetleri başladıktan bir süre sonra ilim adamları bu alanla ilgili eserler telif etmeye başladılar. Bu âlimlerden birisi de İbn Adî el-Cürcânî'dir (ö. 365/976). Onun eserinin adı *el-Kâmil fi'd-Du'afâ ve'l-İleli'l-Hadis*'tir. Bu eser çok zengin bir muhtevaya sahiptir. Ayrıca metot, tasnif sistemi, mecruh râvîler hakkında kendisinden önceki âlimlerin bütün görüşlerini bir araya getirmesi ve her râvî hakkında özet bir hüküm ortaya koymuş olması gibi yönleriyle bu alanda yazılmış diğer eserlerden farklı bir yer tutmaktadır. İşte bu çalışmada mezkûr eseri dikkate alarak, bu eserdeki metodu üzerinde duracağız.

İbn Adî'in bu eseri cerh-ta'dîl alanında yazılmış önemli eserlerden biridir. Çünkü ilim adamlarından birçoğu onun cerh-ta'dîl konusundaki metoduna aşina olduktan sonra bu eserindeki görüşleri nakletmişlerdir. Âlimlerin eserlerindeki metotları ile onların müteşeddit, mütesâhil veya mu'tedil olup olmadıklarını bilme araştırmacıya onları kitaplarından veya görüşlerinden istifade etme imkanını sunmaktadır. Dolayısıyla İbn Adî ve onun kitabından istifade edilmesini kolaylaştırmak için bu çalışmayı yapmayı hedefledik.

Araştırmalarımızda İbn Adî'in hususen cerh-ta'dîl metodunu ele alan herhangi bir çalışmaya rastlayamadık. Ancak sadece Dr. Nureddin Züheyr'in İbn Adî'in söz konusu kitaptaki metodunu genel bir şekilde ele aldığı bir çalışması bulunmaktadır.

2 Hucûrât, 49/6.

3 Bakara, 2/182.

4 Buhârî, Fedailu's-Sahâbe, 19, (hd. no: 3739).

5 Buhârî, Edeb, 38, (hd. no: 6032).

Çalışma iki büyük ciltten oluşmakta, birçok konu dışı ifadeler ve eklemeler yer almaktadır.

1. İbn Adî'nin İsmi, Nesebi ve Doğumu

Tam adı Ebu Ahmed Abdullah b. Adî b. Abdullah b. Muhammed b. Mübarek el-Cürçânî'dir. İbn el-Kattan⁶ olarak da bilinmektedir. Hicri 277 (M. 890) yılında doğmuştur⁷.

2. İlimde Yetiştirilmesi, Rihleleri ve Hocaları

İbn Adî, ilmi bir çevrede yetişmiştir. İlmî çevresinin temayüz ettiği alan ise hadîs ilimleri ve kültürüdür. Dolayısıyla çocukluk çağındaki bu gencin Hadîs İlimleri alanına yönelmesine şaşmamak gerekir. Anlaşıldığı kadarıyla İbn Adî önceleri öğrenimine sıbyan/mahalle mekteplerinde başlamıştır. İbn Adî, başta öğrenmesi gereken temel ilimleri bitirdikten sonra on üç yaşlarından itibaren hadîs semâ etmek için hadîs âlimlerinin meclislerinde bulunmaya başlamıştır⁸. Nitekim Zehebî diyor ki: "Onun ilk hadîs dinlemesi (hicri ikiyüz) doksan yılları sırasındadır."⁹ Anlaşıldığı kadarıyla ilim talebi için yolculuğa çıkmazdan önce Cürçân'ın en tanınmış ilim adamlarından ders almaya gayret etmiştir. Zira bir defasında şöyle demiştir: "*Bize Abdülmelik b. Muhammed, H. 292 (M. 904) yılında hadîs rivâyet etti.*"¹⁰ Ebu Nuaym Abdülmelik b. Muhammed b. Adî el-Cürçânî el-İstarâbâdî (323/934), Horasan'ın büyük hadîs hafızı, imamı ve şafiî fakihlerindendir¹¹. İbn Adî, ilim talebine başladığından bu yana daha çok bu ilim adamının yanına gidip gelmiş ve nihayetinde onun sahip olduğu ilme böylece haiz olabilmıştır.

İbn Adî, kendi beldesinde yedi yıl boyunca hadîs sema ve ilmi tahsilini bitirdikten sonra H. 297 (M. 909) yılında rihlelerine (ilim yolculuklarına) başladı¹². İslam dünyasını dolaşmaya, oralandaki ilim adamlarından hadîs sema etti. Rihle yaptığı bölgeler arasında Haremeyen, Mısır, Şam, Irak, Horasan ve daha nice İslam belde-leri bulunmaktadır¹³. Nitekim *el-Kâmil*'e bakan, onun birçok beldenin hocalarından söz ettiğini görecektir. Buna şu sözlerini örnek olarak verebiliriz: "*Bize, Muhammed b. Yahya b. Süleyman el-Mervezî haber verdi*"¹⁴, "*Bize, Muhammed b. Abdullah b. Fudayl el-Humusî tahdîs etti*"¹⁵, "*Bize Abdan el-Ehvâzî tahdîs etti*"¹⁶, "*Bize Cafer b. Ahmed b. Asım ed-Dımaşkî tahdîs etti*"¹⁷, "*Bize, Muhammed b. Yahya b. Âdem el-Misrî tahdîs etti*"¹⁸. Bu örnekler, onun ilim adına ne kadar çok dolaştığını, ne ka-

6 Bkz. Suyûtî, *Tabakâtu'l-Huffâz*, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1403/1983, s. 380.

7 Zehebî, *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*, thk. Şu'âyib el-Arnâvut ve diğ.eri, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1409/1989, XVI/154.

8 Selman Başaran, "İbn Adî", DiA, XIX, 296.

9 Zehebî, *Siyer*, XVI/154.

10 İbn Adî, *el-Kâmil fi'd-Du'fâ'r-Ricâl*, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1418/1997, I/129, 132 ve 207.

11 Zehebî, *Siyer*, XIV/541-547

12 Zehebî, *Siyer*, XVI/154

13 Zehebî, *Siyer*, XVI/154

14 İbn Adî, *el-Kâmil*, 1/83

15 İbn Adî, *a.g.e.*, I/96.

16 İbn Adî, *a.g.e.*, I/96.

17 İbn Adî, *a.g.e.*, I/98.

18 İbn Adî, *a.g.e.*, I/100.

dar çok rivâyette bulunduğunu, hangi beldeye ve şehre inmiş ve orada konaklamışsa buralardaki âlimlerden, kimlerden neler dinlediğini ve ilme olan düşkünlüğünü göstermektedir.

İbn Adî, İslam dünyasının birçok bölgelerine yönelik olarak yapmış olduğu sayısız denecek yolculukları ve defalarca yaptığı rihleleri esnasında çağının en tanınmış ilim adamlarından dersler almıştır. Hatta öyle ki İbn Adî'in kendilerinden ilim dinlediği ve öğrendiği hocalarının sayısı bini geçmektedir.¹⁹ Bunların arasında en tanınmış olanları; İmam Nesâî, Ebu Avâne el-İsferâîni²⁰, Buhârî'nin râvîsi Firebrî, Ebu Cafer et-Tahâvî ve Ebû Muhammed Abdurrahman b. Ebî Hâtim er-Râzî gibileridir²¹.

3. Eserleri

İbn Adî hadîs ilimleri ile alakalı farklı konularda telif eserler vermiştir. Eserlerinden birkaçı şöyledir: el-Kâmil fi Du'afâi'r-Ricâl ve İleli'l-Hadîs, el-İntisâr alâ Ebvâbi'l-Muhtasari li'l-Müzenî, Mu'cemu's-Şuyûh, İleli'l-Hadîs, Esâmi men Revâ anhum el-Buhârî ve Esmâu's-Sahâbe.

4. Vefatı

İbn Adî, ilmi olarak dopdolcu ve verimli 90 yıllık bir ömür neticesinde H. 365 (M.976) yılı Cumadilahir ayında vefat etmiştir.²²

5. İlimi Yeri ve Âlimlerinin Onun Hakkındaki Övgüleri

İbn Adî'in ilim ehli arasında önemli bir yere sahiptir. Nitekim onun hıfzı, anlama ve kavrama açısından farklılığı benzersizdi. Ebu Ya'la el-Halîli el-Kazvîni (ö. 446/1054) onunla ilgili şunları söylemiştir: "İbn Adî, hıfz ve azamet bakımından benzersiz biriydi. Kadı ve hadîs hafızı olan Abdullah b. Muhammed'e: 'İbn Adî'in hafızası mı yoksa İbn Kâni'in hafızası mı daha güçlü?' diye sordum. Kadı Abdullah b. Muhammed: 'Tüh sana! İbn Adî'in gömleğinin ilik düğmesi bile Abdülbaki (b. Kani'den) çok daha büyük bir hafızaya sahiptir.' dedi."²³ Aynı şekilde Halîli de onunla ilgili şunları söylemiştir: "Ahmed b. Ebi Müslim el-Fârisî el-Hâfîz'dan dinlemiştim, diyordu ki: 'Ahmed b. Adî el-Cürçânî gibisini görmedim. Hıfz bakımından ondan üstün biri nasıl olabilir ki? Kendisi Ebu'l-Kasım Taberani ve Ebu Ahmed el-Kerâbisî ve hafızlarla karşılaşmıştır. O bana dedi ki: Şu adı geçenlerin hıfzı, tekellüfe dayalı zoraki bir hıfzdır. Oysa Ahmed b. Adî, doğal olarak hiçbir zorlanma çekmeksizin ezberleyip hafızasına alırdı."²⁴ İbn Kesir de, ondan bahisle şöyle demiştir: "Ebu Ahmed b. Adî; yararlı hizmetler vermiş, büyük bir hadîs hafızıdır. Gayretli ilim adamı ve hadîste imamdır. Ricâl konusunda çok önemli nakillerde bulunan bir zattır. el-Kâmil

19 el-Halîli b. Abdullah el-Halîli el-Kazvîni, *el-İrşâd fî Ma'rîfeti Ulemâi'l-Hadîs*, Darul-Fikr, Beyrut, 1993/1414, s. 211; İbnu'l-İmâd el-Hanbeli, *Şezerâtu'z-Zehab*, Daru'l-Fikr, Beyrut, III/51.

20 İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-A'yân*, Daru's-Sadir, Beyrut, 1/77-78; İbn Tağrî Burdî, *en-Nucûmu'z-Zâhira fî Mulûki Mısır ve'l-Kâhira*, Vizarâtu's-Sakâfe, el-Kâhira, Tsz, III/188; İbn Adî, *el-Kâmil*, I/82.

21 Zehebî, *Siyer*, XIV/417-422.

22 Zehebî, *Siyer*, XVI/156; Zirikli, *el-A'lâm*, IV/103.

23 el-Halîli, *el-İrşâd*, s. 291.

24 el-Halîli, *a.g.e.*, s. 291.

fi'l-Cerhi ve't-Ta'dil adında bir eseri vardır. Rical konusunda asrının emsalsiz bir eseridir. Onun şekline erişecek de yoktur.”²⁵

İmam Süyuti de (ö. 911/1505) onun hakkında şunları ifade etmiştir: “Rivâyetlerin illetlerini iyi bilen, rical hakkında değerlendirmelerde bulunurken insafı elden bırakmayan, ölçüyü kaçırmayan biriydi. Kendisi itkân sahibi ve sikadır. Döneminde onun gibisi olmamıştır.”²⁶ İbn Kadi Şehbe de diyor ki: “Kendisi seçkin ilim şahsiyetlerinden değerli bir imam ve İslam'ın bir direğidir.”²⁷

6. el-Kâmil fi Du'afâi'r-Ricâl'in Cerh-Ta'dil'deki Yeri ve İbn Adî'nin Bu Kitaptaki Metodu

Hız. Peygamber, ümmetine, sünnetini tahrif ve tebdil etmeden olduğu gibi muhafaza etmelerini, yalandan ve yalancılardan korunmasını emretmiştir. Zaten müslümanlar, sahâbe asrından bu yana hadisleri muhafaza etme konusuna, râvîlerin durumuna, zabt ve adalet açısından onların hallerinin açıklanmasına özen göstermişlerdir. Bunu da ümmetin sika râvîlerden gelecek olan haberlere itimatlarını sağlamak için yapmaktaydılar. Hicri ikinci asrın sonundan itibaren, münekkitler, hadis râvîleri ve onların cerh-ta'dil durumları ile ilgili eserler vermeye başlamışlardır. Bu ilim adamlarından kimileri sadece mecrûh, kimileri ise sadece sika, kimileri de hem zayıf hem de sika râvîler hakkında eserler yazmışlardır. Mecrûh edilen râvîler hakkında yazılan en önemli eser budur. Hadis imamları ile cerh-ta'dil âlimleri bu eseri gördüklerinde çok beğenmişler ve onun alandaki değerini ortaya koyucu övgü dolu ifadelerde bulunmuşlardır. İmam Ebu Ya'la bu konuda: “Du'afâ' konusunda İbn Adî'nin eserinin misli tasnif edilmiş değildir” demiştir.²⁸

7. Kitabın Âlimler Arasındaki İlmi Yeri

Âlimlerin açıklamalarına göre İbn Adî'nin *el-Kâmil* adlı eseri kapsam, detay ve itidal açılarından ayrıcalıklı bir kitaptır. Kapsam yönünden farklı oluşu konusunda İmam Zehebî (ö. 748/1347), Du'afâ ile ilgili yazılmış eserlerden söz ederken şöyle der: “Ebu Ahmed b. Adî'nin *el-Kâmil* adlı eseri, bu konuda yazılmış olan kitapların en mükemmeli ve en değerlisidir.”²⁹ Sehâvî de (ö. 902/1496) Mecrûhîn ve Du'afâ ile ilgili yazılmış eserlerden söz ederken “Bu eser kendisinden önce telif edilmiş olan kitapların en mükemmeli ve en değerlisidir. Ancak râvîler hakkında sika olsalar bile çok geniş ve teferruatı varan tarzda bilgiler vermiştir.”³⁰ demiştir.

Mutedil olmasına gelince, yine Zehebî diyor ki: “*el-Kâmil*'de söz konusu edilen râvîler, Sahîhayn ricalinden de olsalar en ince detayına dek haklarında anlatılması gerekenler zikredilir. Ancak bu konuda ulaşabildiği bilgiler oranında anlatacakları-

25 İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Daru'l-Fikr, Beyrut, 1996/1416.

26 Suyûtî, *Tabakatü'l-Huffaz*, s. 381.

27 İbn el-İmâd, *Şezerâtü'z-Zehab*, III/51.

28 el-Halîlî, *el-İrşâd*, s. 291.

29 Zehebî, *Mizânu'l-İtidâl*, I/1.

30 es-Sehâvî, Muhammed b. Abdurrahman, *Fethu'l-Muğis Şerhu Elfiyeti'l-Hadis*, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1996/1417, III/263.

nı anlatır. Örneğin, eğer hakkında bilgi verilen râvînin münker rivâyetleri varsa bu rivâyetlerden bir veya birkaçı verilerek buna göre değerlendirme yapılır. O, râvîler hakkında ictihad ederken mu'tedil (insafli) davranır."³¹

8. el-Kâmil fi Du'afâ'r-Ricâl'in Kaynakları

Yukarıda İbn Adî'in İmam Nesâî, Tahâvî, İbn Ebi Hâtim ve daha başkaları gibi önemli ilim adamlarından ve muhaddislerden ders aldığı, onlara öğrencilik ettiğini belirtmiştik. Bu isimler, onun ilmi kişiliği ve mezkûr eseri üzerinde önemli etkiler bırakmışlardır. Araştırmalarımız neticesinde bu kitabın cerh-ta'dil ilmi ile ilmi konusunda kaynak eser olduğunu gördük. Ancak İbn Adî kitabının ilmi ile ilgili bölümünü bütünüyle İmam Buhârî'nin *et-Târih 'ul-Kebîr* adlı eserinden almıştır. Çünkü Buhârî bu eserin bazı yerlerinde birtakım hadislerin veya râvîlerin illetlerine dair çokça işaretlerde bulunmuştur. İşte İbn Adî, bu işaretleri almış, râvîlerin terceme-i hâllerini verirken deneyimleri ve bilgisi nispetinde açık bir şekilde aktarmıştır.

Öte taraftan cerh-ta'dil ilmi konusuna gelince; kendisi bu konuda tanınmış birçok ilim adamından istifade etmiştir. Bunlar arasında en seçkin olanları Ahmed b. Hanbel, Yahya b. Maîn, Buhârî, Nesâî, Ebu Hâtim ve oğlu, Cûzecânî, İbnu'l-Kattân ve Amr b. Ali el-Fellâs gibi isimleri sayabiliriz.

Nureddin Zühêyr, *Mevâridü İbn Adî*³² adını verdiği kitabında kaynaklandığı kişileri üç kısma ayırır:

1- Kendilerinden en çok nakilde bulunduğu kimseler: İbn Maîn, Buhârî, Ahmed, Nesâî, Cûzecânî, İbnu'l-Kattân ve el-Fellâs gibi.

2- Orta derecede kendilerinden yararlandığı kimseler: Şu'be b. Haccâc, Süfyân es-Sevrî, Süfyân b. Uyeyne, İbn Mehdî, Mâlik, Dolâbî ve daha başkaları.

3- Az olarak kendilerinden nakil yaptığı kişiler: Şâfî, İbn Sâid ve İbn Hirâş gibileri.

9. Âlimler tarafından Mutedil Olarak Tanıtılması

İlim adamları Cerh-ta'dil âlimlerini genel olarak şu üç özellikten biriyle tanımlarlar: Müteşeddî, mu'tedil ve mütesâhil. Âlimler İbn Adî'yi mutedil/mutevassıt olarak tanımlamaktadırlar³³. İbn Adî, söz konusu kitabının mukaddimesinde insaf ile konuyu ele almayı ve her râvî hakkında bütün âlimlerin görüşlerini aktarmayı metot olarak benimsediğini zikretmiştir. Zaten onun kitabı okunduğunda bu gerçek olduğu gibi görülebilmektedir.

Zira İbn Adî, kitabında yer verdiği râvîler hakkında tevsîk edip rivâyetlerini kabul edenler ile zayıf kabul edip rivâyetini reddedenler olmak üzere bütün âlimlerin görüşlerine yer vermiştir. O, bu konuda kimseye tolerans tanımamıştır. Öyle ki Ahmed

31 Zehebî, *Siyer*, XVI/155-156.

32 Nur, Zühêyr Osman, *İbn Adî ve Menhecuhu fi Kitâbi'l-Kâmil*, I/279 vd.

33 Zehebî, *Zikru Men Yu'temedu Kavlehu fi'l-Cerhi ve't-Ta'dil*, s. 159; İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, I/93; *el-Kasimî, Kavâ'idü Ulûmi'l-Hadîs*, s. 189.

b. Muhammed b. Ukde, Ahmed b. Salih el-Mısrî, el-Beğavî ve daha başka hocaları dahi olsa söylenmesi gereken ne ise onu söylemiştir. Hatta o, bu durumu şu ifadeleriyle çok açık bir şekilde belirtmiştir: “Onun hakkında söz söylemeye değer bulmuyorum. Çünkü kitabımın en başında haklarında konuşulanları burada zikredeceğimi şart olarak belirtmiştim. Kimseye asla iltimas etmeyeceğim. Eğer böyle yapmamış olsaydım, o takdirde kendisinden faziletle söz edilen ve tanınan birilerinden burada söz etmezdim.”³⁴

Burada görüldüğü üzere o müteşeddit olmayıp mutedil ve munsif bir münekkittir. Öncelikle ele aldığı râvî ile ilgili tüm görüşleri aktarır ve en sonunda da Hz. Peygamberin hadîsini rivâyet eden bu râvî hakkındaki neticeyi hulasa eder ve kendi görüşünü zikreder.

10. el-Kâmil'deki Konuları Ele Alış Metodu

İbn Adî'in söz konusu kitabını inceleyen bir kimse, onun cerh-ta'dil alanında yazılmış diğer kitaplardan farklı olduğunu görecektir. O, eserinde râvîlerin terceme-i hâllerini verdiği gibi bazı râvîlerin illetli rivâyetlerine de yer vermektedir. Dolayısıyla onun kitabı için illetli rivâyetleri bulunan râvîlerin terceme-i hâllerinin bulunduğu bir eser denilebilir. Nitekim o, râvîlerin terceme-i hâlleri ve durumları hakkında açıklamalar vermekte, daha sonra bu râvîlerin illetli rivâyetlerini zikretmekte, âlimlerin bu râvîler ile ilgili görüşlerini aktarmakta ve en sonunda da bu râvîler ile ilgili bir neticeye varmaktadır.

İbn Adî, kitabına bir mukaddime ile başlamış ve burada kendi metodu ile ilgili sunları söylemiştir:

“Bu kitabımda, herhangi bir şekilde zayıflık damgasını yemiş, haklarında ihtilaf edilen ve kimisinin cerh ettiği, kimisinin de adil gördüğü her râvîyi ele aldım. Hiçbirini diğerinden kayırmaksızın tamamen ilmi üslupla tercihte buldum. Belki o râvîyi takbih edip karalayan veya iyi bulup meyledenler, aralarında var olan bir durum sebebiyle meydana gelmiş olabilir. İşte ben, bunların hepsini, rivâyet ettikleri hadîs sebebiyle zayıf görülen veya o hadîsi rivâyet etmiş olması yüzünden bir şekilde adına zayıflık lekesi karışan her ricali ele aldım. Çünkü insanların onlara ihtiyaçları vardır, en azından ona bakanların buna bir ihtiyaçları bulunmaktadır. Ben, eserimi alfabetik sıraya göre tasnif ettim. İstedim ki bir râvî hakkında, araştırma yapan onu kolaylıkla bulabilsin. Burada hakkında bilgi vermediğim hiçbir râvî yoktur. Eğer hakkında bilgi vermediğim olmuşsa o, ya sikadır ya da saduktur. Hatta o kişi, heva ve hevesine uyan diye bir nispette bulunulsa da, o mesele, tevile ve yoruma muhtaçtır.”³⁵

İbn Adî, râvîler ve onlar hakkındaki hükümlere başlamadan önce, mukaddimesinde 30 bap başlığına yer verir. Bu baplarda; Rivâyette tesebbüte dikkat etmek gerektiğine delalet eden hadîsler, Peygamber (s.a.s.) adına yalan uydurmanın ne kadar büyük bir günah olduğu, âhir zamanda ortaya çıkacak yalancılardan uzak durulması,

34 İbn Adî, *el-Kâmil*, 1/339; V/305; V/335-336; V/353; V/426; V/438 ve VI/35.

35 İbn Adî, *a.g.e.*, I/78-79.

sahâbenin hadîs rivâyetinde gösterdikleri taharri, tesebbüt ve hata yapmaktan titizlikle çekindiklerine dair rivâyetler, sahâbenin hadîs rivâyetinde mütesahil davrandıklarının inkarı, hadîs kitabeti ile ilgili merfu ve mevkuf haberler, telkin, tedfîs ve bunların dışındaki rivâyetle ilgili meseleler, kendi asırlarındaki râvîler hakkında cerh-ta'dîl faaliyetinde bulunan sahâbe tabi'ûn ve onlardan sonra gelen âlimler, salih olarak bilinen Hz. Peygamber adına yalan söyleyen ve hadîs uyduranlar ve daha başka cerh-ta'dîl ile ilgili faydalı meseleler yer almaktadır.

Daha sonra İbn Adî, alfabetik sıraya göre, cerh edilenlerin adlarına, rivâyetlerinin tartışılmasına ve hadîs imamlarının onlar hakkındaki görüşlerine geçmiştir. Kitabın sonunda ise künyeleriyle tanınan ve fakat asıl adlarıyla şöhret bulmamış olan râvîlere bir bölüm ayırmış ve şöyle demiştir: "İsimleriyle değil de künyeleriyle galebe çalanlar (meşhur olanlar): İsimleri belirtilmiş olsa bile isimleri doğru olamayabilecek olup künyeleriyle tanınanlar."³⁶ Müellif bundan sonra da nispetleriyle şöhret bulan bazı râvîlere geçmiştir. Bununla ilgili olarak da şu başlığı atmıştır: "Herhangi bir kabileyeye, bir mevlaya/efendiye nispet edilen fakat bir isim ve künye ile kendilerinden söz edilmeyenler"³⁷ İbn Adî, bu kitabında 2200'den fazla râvîye yer vermiş; haklarındaki cerh veya tevsîk hükümlerini belirtmiştir.

İbn Adî, zayıf olduğu belirtilen her râvîye kitabında yer vermiştir. Bunlar içerisinde kimileri haddi zatında sika olsalar bile haklarında eski münekkitlerin bir şekilde cerh ettiği kimseler de bulunmaktadır. Aslında sadece mecruh râvîlere kitabında yer vereceğini belirtmiş olmasına rağmen haksız yere cerhe uğrayan birçok sika râvîlere de yer vermiştir. Bu şekildeki sika râvîleri verdikten sonra onları cerh edenleri de zikretmiştir. Tabi burada kendi reyini belirtmiş, bazen de onları savunmuştur. İbrahim b. Sa'd b. İbrahim b. Abdurrahman b. Avf ez-Zührî el-Medenî bu şekildeki râvîlere örnektir. İbrahim b. Sa'd sika muhaddislerdendir. Ayrıca Buhârî, Müslim ve daha başka hadîs imamlarının rivâyetlerini tahrîc ettiği râvîlerdendir. Kitabında bu şahsa yer vermesinin sebebi Şerîk b. Abdillâh ve Yahyâ b. Sa'id el-Kattân gibilerinin onu zayıf kabul etmesinden ileri gelmektedir. İbn Adî onu şu şekilde savunmaktadır: "İbrahim b. Sa'd'ın, Zührî'den olsun, başkalarından olsun rivâyet ettiği sâlih ve müstakîm rivâyetleri vardır. Gerek Kufe de gerek Basra ve Bağdat gibi yerlerde olsun ondan hadîs yazma konusunda kimse ihtilaf etmemiştir. O, Müslümanların sikalarındandır."³⁸ Aynı şekilde sika muhaddis ve Sahîhayn ricalinden olan Humeyd b. Hilal de bunlara örnek gösterilebilir. İbn Adî'in bu isme yer verme sebebi, bu zat hakkında Yahya b. Said el-Kattan'ın "Muhammed b. Sirin, Humeyd b. Hilal'den hoşlanmazdı" demiş olmasıdır. İbn Adî, söz konusu bilgileri verdikten sonra Humeyd'i savunma babında der ki: "Humeyd b. Hilal'in çok sayıda hadîs rivâyeti vardır. Kendisinden birçok kimseler ve hadîs imamları hadîs rivâyet etmişlerdir. Hadîsleri müstakîmdir. Yahya el-Kattan'ın kendisi hakkında 'Muhammed b. Sirin ondan hoşlanmaz' ifadesine gelince, Muhammed b. Sirin'in Humeyd b. Hilal'den ne diye ve hangi sebepten ötürü hoşlan-

36 İbn Adî, a.g.e., IX/190.

37 İbn Adî, a.g.e., IX/208.

38 İbn Adî, a.g.e., I/399-404; İbn Hacer, *Takribu't-Tehzîb*, s. 89.

madığını bilemiyorum. Belki de hadîs konusunda değil de, bir başka durum sebebiyle ondan hoşlanmadığı sözkonusu olabilir. Hadîs rivâyeti konusuna gelince, Humeyd b. Hilal'in hem kendisi ve hem de rivâyetleri lâ be'se bihîdir (hakkında söylenecek sakıncalı bir durum yoktur).³⁹

İşte İbn Adî, sözkonusu kitabında, haklarında cerh edilmeye değer bir durum bulunmayan sika râvîler hakkında bu şekilde bir yol izler. Bir taraftan âlimlerin onlar hakkında söylediklerini aktarırken diğer taraftan cerh-ta'dîl alanındaki uzmanlığının verdiği tecrübe ile kendi görüşüne göre onları örneklerde görüldüğü gibi savunur.

11. Râvîlerin hadîslerini incelerken, verdiği hükümler

İbn Adî'nin râvî hakkında rivâyet ettiği hadîslerden hüküm vermesi metodu, Ebû Hâtim er-Râzî ve daha başkaları gibi kendisinden önce yaşamış âlimlerinin de uyguladıkları bir metot idi. Nitekim İbn Ebî Hâtim'in *el-Cerh ve't-Ta'dîl* kitabını mütalaa edenler Ebû Hâtim er-Râzî'nin bu metodu açıklığa kavuşturan birçok ifadesini görecektir. İbn Ebî Hâtim'in babasına Ahmed b. el-Cârûd hakkındaki sorusu buna örnek olarak gösterilebilir: "Babama, Ahmed b. el-Cârûd'u sordum. O da 'Ben onu tanımıyorum' dedi. Bunun üzerine onun rivâyet ettiği bir hadîsi babama sundum. Babam 'Bu, sâhih bir hadîstir', dedi."⁴⁰ Bir başka yerde ise Ebû Hâtim'in "Ben onu tanımıyorum. Rivâyet ettiği hadîslerin hepsi batıldır, mevzudur, aslı yoktur. Rivâyet ettiği hadîs, yalancılardan olduğunu göstermektedir."⁴¹ ifadesi de bu metodu açıkça göstermektedir. Yine Ebu Zur'a'ya, İshak Ebu Yakub el-Medînî hakkında nasıl biri olduğu sorulduğundaki ifadesi de bu kâbildendir. Nitekim Ebu Zur'a "Ben onu tanımıyorum. Ancak rivâyet etmiş olduğu hadîsler münkerdir"⁴² demiştir.

İbn Adî *el-Kâmil*'de kendisinden önce hiçbir ilim adamın zayıf olarak addetmediği bir râvîyi bâtil rivâyetlerinden dolayı zafiyetine hükmetme metodunu uygulamıştır. Bazen bunu yani kendisinden önce kimsenin bu râvîyi cerh etmediğini açıkça beyân eder. Bu meyânda Bişr b. İbrahim el-Ensârî'nin tercemesini verirken şunları söyler: "İmam ve sikalardan münker rivâyetlerde bulunur." Bu ifadelerden sonra, onun sened ve metin açısından teferrüd ettiği münker olan hadîslerinden örnekler verir. Daha sonra ise açık bir şekilde, önceki âlimlerin bu kişi hakkında gafil kaldıklarını şu ifadelerle dile getirir: "Bişr b. İbrahim adındaki kişi var ya, rical hakkında değerlendirmelerde bulunan âlimler nasıl olmuş da bundan gafflete düştüklerini hala anlamış ve kavramış değilim. Kendisi ciddi manada zayıf olan râvîler arasında yer alması gereken biri iken hakkında tenkit babında söylenmiş bir tek söz bulamıyorum. Bu adamın kendilerinden rivâyette bulunduğu kimselerin rivâyetleri de mahfuz olan rivâyetler değildir. Bana göre bu adam sika râvîlerin adlarını kullanarak hadîs uyduruyor. Zaten burada anlattıklarım çerçevesinde onun zayıf biri olduğu da ortaya çıkmış bulunuyor. Özellikle onun yoluyla Evzai'den rivâyetle aktardığını, başkalarından rivâyetle aktardıklarını

39 İbn Adî, a.g.e., III/81.

40 İbn Ebî Hatim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, II/78.

41 Bkz. İbn Ebî Hatim, a.g.e., II/47.

42 Bkz. a.g.e., II/240.

zikrettim. Bütün bunların hepsi de batıl olan rivâyetlerdir ve kendilerinden rivâyette bulunduğunu zikrettiği kimseler adına o hadîsleri uydurmuştur. Kaldı ki benim burada zikretmediğim diğer hadîsleri de aynıdır. Kimlerden rivâyet etmişse, onların adlarını kullanarak uydurmuştur.⁷⁴³

Bunlardan birisi de Abdullah b. Harun el-Beceli el-Kufî'dir. İbn Adî, bundan üç hadîs aktarmış ve sonrasında şöyle demiştir: "Abdullah b. Harun'un burada zikrettiğim hadîsler dışında başka hadîsini bulamadım. Belki bu hadîslerden başka da rivâyetleri olabilir. Zikrettiğim bu hadîslerin bazısında münker olanlar var. Zaten ben, bu kitabımda şartlarımı belirtmişim. Kimin rivâyetlerinde bir muzdariplik göreceğim olursam, onları anlatacağım diye belirtmişim. Kimin metinlerinde münker durumlar görürsem aktarırım, demişim. İşte ben onu anlatıyor ve durumunu da açıklıyorum. Ancak burada zikredeceğim, daha önce geçen âlimlerden Abdullah b. Harun hakkında bir şeyler söyleyen birini göremedim."⁷⁴⁴

İbn Adî'in kitabını inceleyen kimse, onun, zayıf olan râvînin tercih sebebinde açık bir yöntem izlediğini görecektir. Bunun nedeni de, eğer bir kimse, râvîyi bir şekilde cerh etmişse ya da kendisi râvîde herhangi bir yönden bir zayıflık olduğunu farkına varmışsa, bu nedenle gereğini yapmıştır. İbn Adî, nadir durumlar dışında genel olarak bu yöntemi hep izlemiş ve bunun dışına çıkmamıştır.

12. İbn Adî'in Kullandığı Cerh-Ta'dil Lafızları

İbn Adî'nin gerek râvî hakkında genel olarak verdiği hükümler olsun gerekse merviyâtı (rivâyetleri) hakkında verdiği hükümler olsun, kullandığı lafızlar çeşitlidir. Bu lafızları iki kısma ayırabiliriz:

1. Kabul hükümleri içeren lafızları
2. Red hükümleri içeren lafızları

12. 1. Kabul Hükümleri İçeren Lafızları

İbn Adî'nin kabul hükmü içeren lafızları genel olarak çeşitlilik gösterir. Bu başlık altında kullandığı lafızları, râvîlerin rivâyetleri iyice incelenip araştırıldıktan sonra ortaya çıkmaktadır. Buna göre onun kabul içeren hükümlerini maddeler halinde şöyle özetleyebiliriz:

a. Birinci dereceden (üst düzeyden) kabul, tevsîk ve ihticâc hükümleri içeren lafızlar. Bu hükümler, az hata yapan ve doğruları yanlışlarından çok olan râvîler içindir. Bunlar âdil olmakla beraber zabtı tam olan râvîlerdir. Bu râvîlerin bazı hataları olsa dahi hadîsleri ile ihticâc olunur. Bu lafızlara örnek olarak şunları verebiliriz:

43 İbn Adî, a.g.e., II/169-170.

44 İbn Adî, a.g.e., V/426.

“Güvenilirlerdir - من الأثبات، Müslümanların sıklarındandır” - من ثقات المسلمين، “الحديث أحاديثه مستقيمة أو مستقيم”، “Sebt ve Saduk’tur - هو ثبت صدوق”، “Hadîsleri müstakîmdir” - Hadîsiyle ihticâc olunur، “يحتج به أو يحتج بحديثه”، “Hadîsi yazılabilir ve ihticâc edilebilir”⁴⁵ - Hadîsi sahihtir، “يكتب حديثه ويحتج به”، “Onda veya rivâyetlerinde bir beis (zarar) yoktur”. O, bu terimleri sika ve hüccet kabul edilenler için kullanmaktadır. Bununla birlikte makbûle yakın râvîler için de bazı kavramlar kullanmaktadır. Bunlar şöyledir: “Hadîsleri makbûle yakındır ve onda bir beis olmadığını ümit ediyorum”⁴⁶ - أحاديثه مقاربة وأرجو أنه لا بأس به، “Hadîsleri müstakîmdir ve onda bir beis olmadığını ümit ediyorum”⁴⁷. Sonuç olarak ifade etmek gerekirse bu terimler, İbn Adî açısından kabul ve tevsik lafızlarındandır.⁴⁸

b. İkinci derecedeki kabul lafızları. Râvînin sıdkını, onu ve rivâyetlerini kabulde bir beis olmadığını ifade eden lafızlardır. Bunlar şu lafızlardır: “Onda bir beis (zarar) yoktur” - لا بأس به، “Saduktur - صدوق”، “Rivâyet ettikleri Rivâyet ettiler - صالح فيما يرويه”، “Hadîsleri sâlihtir” - أحاديثه سالحة، “Hadîsleri sâlihtir” - صالح الحديث، “Hasenu’l-hadîstir veya Hasen hadîsleri vardır” - له أحاديث حسان، أو حسن الحديث، “Hadîsleri hasendir, onları yazman gerekir” - أحاديثه حسان يجب أن تكتب عنه، “Hadîsleri kabule yakındır” - متماسك الحديث، أحاديثه مقاربة، مقارب الحديث، أحاديثه مقاربة محتملة، “Güvenilir râvîler - في جملة من ينسب إلى الصدق، من جملة أهل الصدق، “Zayıftan daha çok güvenilir olmaya daha yakındır” - إلى الصدق أقرب منه إلى الضعف، “Saduktur ara sıra hata yapar” - صدوق يهيم في الشيء بعد الشيء، “Hadîsi genellikle sahihtir veya sahih olmaya daha yakındır” - الغالب على حديثه الاستقامة، “Güvenilir olmaya daha yakındır” - الغالب عليه الصدق، “Haberleri makbuldür, sebtir, onda bir beis yoktur” - هو وسط، “Hadîsleri sâlihtir, sahihe daha yakındır” - أحاديثه سالحة تقرب من الاستقامة، “Vasattır (zayıf ile sika arasındadır)”⁴⁹.

c. Kabul ve adaleti olumsuz bir formda ifade ettiği lafızlar. “الحديث ليس هو بمنكر” - O münkeru’l-hadîs değildir، “Onun hadîslerini münker olarak görmüyorum” - لم أجد في أحاديثه منكراً قد جاوز المقدار والحد، “Onun hadîslerini münker olarak görmüyorum, bana göre sınırı (sahihlik sınırını) aşmıştır” - ليست أحاديثه بالمنكر جداً، “Hadîslerinde ciddi anlamda münker olduğunu düşünmüyorum” - ليس هو متروك الحديث، “O metrûku’l-hadîs değildir”⁵⁰.

45 Bkz. İbn Adî, a.g.e., I/404 445, 449, 488; II/39; III/81, 165, 340, 390, 517; IV/262, 454, 472; V/277, 404, 417; VI/17 ve 177.

46 İbn Adî, a.g.e., VII/176 ve 182.

47 İbn Adî, a.g.e., VII/177.

48 İbn Adî, a.g.e., V/449, 464-465; II/66, 177, 369, 531; III/81, 165, 310, 378-379, 422, 520, 564; IV/140, 144, 471, 511-513; V/281; VI/54, 152 ve 155.

49 İbn Adî, a.g.e., I/277, 344-345, 405, 418, 458, 431, 433, 449, 519; II/40, 73, 82, 227; III/70, 561; IV/68, 374, 383, 389, 422, 425, 428, 454; V/268, 464, 495, 526, 530; VI/86, 93, 146, 246, 444; VII/176, 182.

50 İbn Adî, a.g.e., I/277, 385; II/16, 82, 244; III/163, 217, 509, 542; IV/68; VI/161, 166; IX/171.

12. 2. Red Hükümleri İçeren Lafızları

İbn Adî'nin *el-Kâmil* adlı eserini inceleyen kimse zayıf olan râvîlerin derinlemesine incelendiğini, kabul ve red açısından hallerinin ortaya koyulduğunu görecektir. Böylelikle bu râvîler hakkında ileri sürülen zaafiyet iddialarının sahîh olduğu veya sahîh değiller ise onların müdafaa edildiği ortaya konulmuştur. Dolayısıyla genellikle bu kitapta tad'îf ve cerh lafızları kullanmıştır. Bu itibarla onun kullanmış olduğu red hükümleri içeren lafızları gruplar halinde şöylece özetlemek mümkündür:

a. Birinci grup cerh hükümleri içeren lafızlar. Bunlar râvînin zayıf olduğunu belirtmekle beraber rivâyetinin kabul edilebileceğini ifade eden lafızlardır. "حديثه نكرة في حديثه بعض النكرة، في بعض"، "ليس له متن منكر"، "ليس بالقوي" – O, aradığın kuvvette değil", "Onun münker hadîs metinleri yoktur", "إنما عيب عليه الأسانيد" – Hadîsindeki kusur isnâdlarındadır", "بعض حديثه نكرة"، "في بعض حديثه نكرة"، "بعض حديثه بعض ما فيه أخباره فيها نظر" – Hakkında cerh ifadeleri vardır", "ليس بمستقيم الحديث" – Hadîsleri müstakim değildir", "هو مظلم الأمر" – Durumu kapalıdır", "اختلط في آخر عمره" – Ömrünün sonlarında ihtilat vâki olmuştur", "هو متوسط في الضعفاء" – Zayıflıkta orta sevededir", "يتابع عليها، منها ما لا يتابع عليها أحاديثه منها ما" – Mütabî olmayacak hadîsleri vardır"⁵¹.

b. İkinci grup cerh hükümleri içeren lafızlar. Zayıf olduğu hissini veren, açıkça kendisine mutabaat ve muvafakât olunmayan hadîsler rivâyet eden râvîler için kullanmıştır. Bu grupta olan râvîler rivâyetlerinin ya isnâdlarında hata yaptıkları ya da kendisinden başka bir râvînin o isnâdla rivâyet etmediği veya sened ve metindeki bir durumdan dolayı diğer râvîlere muhalif rivâyet ettiği ve yahut da sened ve metindeki durumlardan dolayı rivâyet ettiği tüm hadîsleri sikalara muhalif olduğu gibi hususlardan dolayı genel olarak sikaların veya herhangi bir sikanın muvafık olmadığı rivâyette bulunmuşlardır. Bunlara örnek olarak:

"عامه ما يرويه لا يتابعه عليه الثقات، أو أحاديثه مقدار ما يرويه لا يتابع عليه، أو عامة ما يرويه لا يتابعه عليه الثقات، أو عامة ما يرويه لا يتابع عليه، أو قلما يتابعه عليه أحد، أو أحاديثه لا يتابع عليها متناً ولا إسناداً، أو عامة ما يرويه لا يتابعه أحد عليه، أو لا يشبه حديثه حديث أهل الصدق، أو مقدار ما يروي من الحديث الأفراد التي ينفرد بها عن يرويه عنه، أو يأتي بأحاديث لا يأتي بها غيره"⁵²

Bu terimlerin hepsi aynı manaya gelmektedir. Bu râvîler çok sayıda rivâyetinde hata yaptıklarından dolayı zapt sıfatını yitirmişlerdir. Zayıf veya metruk olduklarına hükmedilir, rivâyetleri ile de ihticâc olunmaz.

c. Üçüncü grup cerh hükümleri içeren lafızlar. Bu grupta yer alan râvîlerin tüm hadîsleri veya geneli münkerdir, sened veya metin noktasından ferttir. Hiçbir râvî

51 İbn Adî, *a.g.e.*, I/395, 429, 436, 454, 509; II/31; III/236; IV/63-64, 334, 440, 465, 501, 540, 546; V/7, 388, 536; VI/96, 119; VII/78.

52 İbn Adî, *a.g.e.*, I/394, 406, 412, 421, 437, 511, 525, 535, 553; II/21-22, 67, 238, 242, 298, 366; III/184, 190; IV/284, 312, 316, 332, 356, 392, 431, 440, 448, 484, 506, 527; V/8, 128,138, 174, 190, 260, 266, 283, 313, 319, 332, 477, 511, 542; VI/230-231, 424, 430, 436, 512, 514, 521, 528-529, 548.

bunların rivâyetlerine muvafakat etmemiştir. Dolayısıyla bu râviler metrûku'l-hadîstir ve hadîsleri itibar için yazılmaz. İlgili rivâyetlere bakıldığında İbn Adî bu gruptaki hükmünü genel olarak açıklamaktadır. Örneğin: “منكر الحديث لا يكتب حديثه” - Münkeru'l-hadîstir, hadîsi i'tibâr için yazılmaz⁵³. Kimi zaman da sadece “متروك الحديث - Metrukul-hadîs”⁵⁴ diyerek yetinir. Bazen de mûbalağa eder: “لا يحتج بحديثه ولا يتدين بها” - Hadîsi ile ihticâc edilmez, dini bir delil olarak kullanılmaz⁵⁵.

d. Dördüncü grup cerh hükümleri içeren lafızlar. Bu gurupta yer alanlar hadîs hırsızlığını yapan, hadîs uyduran ve kezzâblardır. İbn Adî'nin bir râvî hakkında “Hadîs uyduran” hükmünü vermekten özellikle çekindiği görülmektedir. Yani bir râvînin başka hiç kimsenin rivâyet etmediği bir hadîsi rivâyet etmesinden dolayı hadîs uyduran hükmünün verilmesinden çekinir. Bunun yerine önceki âlimlerin o râvî hakkında yalancılıkla itham edip etmediklerine, rivâyet ettiği hadîslerinde hata veya vehim olup olmadığına, isnâdlarında kendisi daha dünyada değilken ölmüş bir şeyhten rivâyette bulunmak gibi muhal bir iddiada bulunup bulunmadığına, metinlerinde sarih bir şekilde manasının batıl olup olmadığına ve yalan söylemekte ısrar edip etmediğine bakar. İşte tüm bu inceleme ve araştırmaları sonunda râvînin bilerek-kasten yalan söyleyen biri olduğuna kesin kanaat getirirse, ona kezzâb (yalancılık) ve hadîs uyduran hükmünü verir. Bunun için de şu lafızları kullanır:

“يسرق الحديث - Yesrikul-hadîs”, “Daifun yesrikul-ehadîs - ضعيف يسرق الأحاديث”, “يسرق الحديث ويسوي الأسانيد” - Yesriku'l-hadîs ve yusevvi'l-esanid”, “يسرق الحديث ويسوي الأسانيد” - في أحاديثه موضوعات وسرقات”, “Yukallibu'l-esanid ve yesrik”, “يوصل الحديث ويسرق” - Yusilu'l-hadîse ve yesriku”, “عامتها مسروقة سرقها من قوم ثقات أحاديثه” - Ehadîsuhu ammetuha mesrukatur serikaha min kavmi sikatin”, “ويوصل الأحاديث” - Yusilu'l-ehadîse”, “أحاديثه موضوعة” - Ehadîsuhu mevduatun”, “أو أحاديثه موضوعة لا أصل لها” - Ehadîsuhu mevduatun la asla leha”, “أحاديثه تشبه الوضع” - Ehadîsuhu teşbuhu'l-vad'a”, “Huve min idadi men yeazzu'l-hadîse”, “هو في عداد من يعرض الحديث” - Fi idadi men yedau'l-hadîs metnen ve isnâden”, “موضوعات عامة ما يرويه” - Ammetu ma yervihi mevduatun”, “كذب” - Kezûbun”, “أرى في حديثه ما يستحق به الكذب” - Yeteammedu'l-kizbe”, “يتمد الكذب” - Era fi hadîsihi ma yestehakku bihi'l-kizbe”⁵⁶.

13. Cehaletle İlgili Hükümleri

Mechûl râvî, aynî (zâtı) veya sıfatı bilinmeyen râvîdir. Âlimler bunları dört kısma ayırmıştır.

53 İbn Adî, a.g.e., VII/423.

54 İbn Adî, a.g.e., I/412; VI/57-58, 137 ve 140.

55 İbn Adî, a.g.e., V/64.

56 İbn Adî, a.g.e., I/291, 324, 330, 410, 415, 419, 421, 427, 240, 558; II/170, 195; III/47, 173-174, 176, 228, 233, 290, 293; 475; IV/297-298, 482, 484; V/146, 513, 516, 518; VI/142-143, 368-369; VI/23, 129-130, 224, 260; VII/11, 327, 531-532, 553,555; IX/123, 202.

1. Mechûlû'l-ayn: Bu, adı bilinen (zikredilen) ancak sadece kişinin kendisinden rivâyet ettiği kimsedir. Âlimler, bu durumda olan birinden hadîs rivâyet etmenin hükmü hakkında ihtilaf etmişlerdir. Cumhur, bu durumda olanlardan rivâyette bulunmanın kabul edilmeyeceği görüşündedir. Hanefilerden bazı ilim adamları bunların rivâyetlerinin kabul olunabileceğini belirtmişlerdir. İbn Abdilberr el-Kurtûbî, böyleselerinin rivâyetlerini kabul edilebilmesi için onun ilim talebiyle şöhret bulmuş biri olmasını şart koşmuştur. İbn Adî el-Kattân el-Fâsî ve İbn Hacer de bu gibi râvîlerden yapılacak rivâyetin kabul edilmesi için cerh-ta'dil imamlarından herhangi birisinin onun hakkında tezkiyede bulunmasını şart koşmuşlardır⁵⁷.

2. Mechûlû'l-hâl: Zatı bilinmekle beraber hem zahiri hem de bâtını manadaki adaleti bilinmeyen, iki adil kişinin kendisinden rivâyette bulunduğu kimsedir. Âlimler, böyle bir râvînin adaleti konusunda ihtilaf etmişlerdir. Kimileri bu durumda olan râvînin rivâyetinin kabul edilmemesini savunmaktadırlar. Bu, cumhurun görüşüdür.⁵⁸ Kimileri de bu durumda olan râvînin rivâyetinin mutlak olarak kabul edileceğini belirtmişlerdir. Bu görüş İbn el-Mevak tarafından Bezzar'a, Darekutni'ye ve hadîs ehlinde birçokuna nispet edilmiştir⁵⁹. Kimileri ise bu durumda olan biri sadece sikalardan rivâyet ediyorsa rivâyetinin kabul olunacağı, değilse reddedileceğini söylemişlerdir⁶⁰.

İbn Adî, bazı durumlarda râvî hakkında cehalet hükmünü verir. Bu durumlar şöyledir: Râvînin tanınan/maruf biri olmaması; şahsiyetinin/kimliğinin bilinmemesi; sıfatlarının, hal tercemesinin/biyografisinin bilinmemesi; kendisinden yalnızca bir şahsın rivâyette bulunmuş olması veya kendisinden çok az sayıda hadîs nakledilmiş olması; tenkitçiler tarafından durumunun bilinmemesi. İbn Adî, bu durumdaki râvî hakkında şu lafızları kullanır: "ليس هو بذلك المعروف" – "Onu tanımıyorum", " – O tanınan biri değil" "مجهول – Meçhuldür" "مجهول لا يعرف" – "Meçhuldür, tanınmıyor", "مجهول لم يحدث عنه إلا فلان" – "Meçhuldür, ondan sadece fulan rivâyet etmiştir", " – O meçhule benziyor"⁶¹.

3. Mestûr: Zahiri manadaki adaleti bilinip batını yönden adaletinin bilinmediği râvîye denir. Âlimler bu durumda olan bir râvînin rivâyetinin kabulü konusunda da ihtilaf etmişlerdir. Muhaddislerin cumhuruna göre bu durumdaki bir râvînin rivâyeti kabul edilmez. Süleym er-Râzî, Ebu Hanife, İbn Hibban ve başkaları ise böylesi bir râvînin rivâyetinin kabul olunacağı görüşündedirler. Kimi alimler ise böylesi bir râvînin durumu/hali açığa çıkana dek rivâyetinin kabulünde tevakkuf olunacağı görüşündedir. Bu görüş, İmam el-Haremeyn el-Cuveynî'nin görüşüdür. İbn Hacer de bu görüşü tercih etmiştir⁶².

57 Bkz. *el-İrâkî, Şerhu Elfihri'ti'l-İrâkî*, 1/324; *Sehâvî, Fethul-Muğîs*, I/293; İbn Hacer, *Nüzhetu'n-Nazar*, s. 50.

58 İbn es-Salâh, *Ulûmu'l-Hadîs*, s:100; Suyûtî, *Tedribu'r-Râvî*, I/316.

59 *Sehâvî, Fethu'l-Muğîs*, I/298.

60 *el-İrâkî, a.g.e.*, I/328; *Sehâvî, a.g.e.*, I/298.

61 İbn Adî, *a.g.e.*, I/50, 104, 294, 418, 434, 506, 508; III/516; 4/295, 443, 520, 540, 549; V/104-105, 380; VI/34, 41, 45, 115, 131, 314, 333, 346, 464, 531, 534; VII/16, 89, 92, 154, 435, 505; IX/208, 210.

62 *el-İrâkî, a.g.e.*, I/328; İbn Hacer, *a.g.e.*, s. 50; *Sehâvî, a.g.e.*, I/299-300; San'ânî, *Tavzihul-Efkâr*, II/193.

4. Mübhem: Hadîsin senesinde adı zikredilmeyen râvîdir. Âlimler sahâbî dışındaki mübhem olan râvînin rivâyetini kabul etmemişlerdir. Âlimler, mutlak olarak mechul lafzını kullandıkları zaman, bununla genel olarak “Cehaletu’l-ayn”ı kastederler. Ancak mechul lafzını Ebu Hâtîm er-Râzî mutlak olarak kullanıyorsa, bununla “Cehaletu’l-hâl”i kast eder.⁶³ İmam Zehebî de *Mizanu’l-İtidal* eserinde Ebu Hatim’in bu görüşüne tabi olmuştur.⁶⁴

İbn Adî kitabında mechûl lafzı ile birlikte “لا أعرفه” - La A’rifuhu (Onu tanımıyorum), ليس من المعروفين - Leyse mine’l-marûfîn (Tanınanlardan değil), ليس بمعروف - Leyse bi marûfîn (Tanınan biri değil)” şeklinde meçhul lafzının eşanlamlılarını kullanmıştır. O, bu terimlerle hem mechûlu’l-hâl ve hem de mechûlu’l-ayn olan râvîyi kast etmektedir. Daha önce de geçtiği üzere İbn Adî, mestûr ve mübhem terimlerini kullanmamıştır.

Mechûlu’l-ayn lafzının kullanımına örnek olarak Sabâh b. Mucâlid’i verebiliriz. İbn Adî onun için şunları söyler: “بروي عنهم غيره ليس بالمعروف، وهو من مشايخ بقية الذين لا - Bilinen râvîlerden değildir. O Bakiyye’nin şeyhlerdendir. Bakiyye’den başka kimse ondan rivâyet etmemiştir.”⁶⁵ İbn Adî bu ifadeleri Abdurrahman b. Abdullah el-Ğâfikî için de kullanmıştır.⁶⁶

Mechûlu’l-hâl lafzının kullanımına örnek olarak da Hârûn b. Kesîr’i verebiliriz. İbn Adî onun için “شيخ لا يعرف” - Şeyhun La Yu’raf (Tanınmayan bir şeyhtir)⁶⁷ ifadesini kullanmıştır. İbn Adî, Hârûn b. Kesîr’in terceme-i hâlini verirken üç öğrencisi olduğunu söyler. Bu zat sadece bu üç öğrencinin kendisinden rivâyet etmiş olması İbn Adî’ye göre Hârûn b. Kesîr’in durumunun cehâletü’l-hâl olarak kalmasını gerektirmiştir. Yine İsmail b. Hâlid el-Kûfî için de: “Ve İsmail hazâ وإسماعيل هذا مجهول” - Ve İsmail hazâ mechûlün (İsmail meçhul bir râvîdir).” İbn Adî, İsmail’in de terceme-i hâlinde sadece iki öğrencisinin olduğunu belirtmiştir⁶⁸. *el-Kâmil*’de bunlara benzer birçok örnek bulunmaktadır.

İbn Adî bir râvî için adalet hükmünü vermede sadece âdil olan bir râvînin kendisinden rivâyet etmiş olmasını yeterli görmüştür. Mesela Hasan b. Zekvân için şunları söylemektedir: “Yahya el-Kattân ve İbnu’l-Mübârek ondan rivâyette bulunmuşlardır. Bu iki zatın Hasan b. Zekvân’dan rivâyette bulunmuş olmaları onun konumuna kâfidir. Dolayısıyla onun la be’sse bih olduğunu umuyorum”⁶⁹. Aynı şekilde İbn Ömer’in mevlâsı/âzatlısı Nâfi’in oğlu Ebu Bekir’in tercemesinde şöyle der: “Ebu Bekir b. Nâfi’, kendisinden Mâlik’in rivâyette bulunduğu biridir. Eğer kendisi la be’sse bih olmasaydı Mâlik ondan rivâyette bulunmazdı. Çünkü Mâlik, sadece sika olanlardan rivâyette bulunur. Kaldı ki Mâlik’ten başkası da ondan mahfuz olmayan bazı rivâyetlerde bulunmuşlardır. Umarım ki kendisi sadukun la be’sse bihidir.”⁷⁰

63 Sehâvî, *Fethul-Muğîs*, I/296.

64 Zehebî, *Mizan el-İtidal*, I/6.

65 İbn Adî, *a.g.e.*, IV/85.

66 İbn Adî, *a.g.e.*, IV/297.

67 İbn Adî, *a.g.e.*, VII/127.

68 İbn Adî, *a.g.e.*, I/311.

69 İbn Adî, *a.g.e.*, II/318.

70 İbn Adî, *a.g.e.*, VII/298.

14. Bid'atçının Rivâyetleri Hakkındaki Metodu

Bid'atçı râvînin rivâyetlerin kabul edilip edilmeyeceğine dair âlimler arasında ihtilaf bulunmaktadır. Kimisi bunların rivâyetlerini mutlak olarak reddetmektedir. İmam Mâlik'in ve ona tabi olanlar bu görüştedir. Kimileri de eğer Resulullah (s.a.s.)'den hadîs rivâyetinde yalan uydurmayı helal sayanlardan değilse bid'atçı râvînin rivâyetinin kabul olunacağını söylemişlerdir. Ebu Hanife ve Şafii ile onlara tabi olanlar bu görüştedir. Kimisi de eğer bid'atçı râvî mensup olduğu mezhebinin/fırkasının dâisi değilse (propagasını yapmıyorsa) rivâyet ettiği hadîslerin kabul olunacağı aksi halde ise ret olunacağını söylemişlerdir. Ahmed b. Hanbel, İbn Mübarek ve başkaları da bu görüştedir⁷¹.

İbn Adî, kitabında üçüncü görüşte olanlara katılmıştır. Ona göre, eğer bid'at sahibi kimse müstakim biri ve bid'atını savunmada çok aşırı gitmiyorsa (yani müteşeddit değilse) ve de bid'atine davet eden değilse rivâyet ettiği hadîs kabul edilebilir. Burada izlenecek yol, onun rivâyeti ve rivâyet konusundaki istikameti ve halidir. Buna Abdullah b. Ebu Lebîd hakkındaki görüşünü örnek olarak verebiliriz. Onun için şöyle söylemektedir: "متعبد يرى القدر - Âbid bir şahsiyettir, Kaderîdir" devamında ise "وأما في باب الروايات لا بأس به - Rivâyetleri konusuna gelince; la be'se bihidir"⁷². Bid'atının propagandasını yapan râvînin hadîsinin kabul edilebileceği hakkında ise Şebâbe b. Sivâr el-Medâîni örneğini verebiliriz: "Şebâbe'ye gelince, bana göre halk onu irca (Mürci olması) yüzünden zemetmektedir. Hadîste ise Ali b. el-Medîni'nin dediği gibi la be'se bihidir."⁷³. Şebâbe'nin bid'atlarının propagandasını yaptığı âlimlerce belirtilen bir husustur⁷⁴.

15. İbn Adî'e Yöneltilen Tenkitler

İbn Adî hatası-doğrusu olan diğer insanlar gibi bir beşerdir. Masum değildir. Masum olan sadece Hz. Peygamber (s.a.s.)'dir. Kimi İslam âlimlerinin İbn Adî'yi bazı sebeplerden ötürü tenkit etmiş olmaları, onun kitabının bilimsel değerini düşürmez, metodolojisinden de bir şey kaybettirmez. Kendisine yöneltilen birtakım tenkitler yerindedir ve doğrudur. Kimisi de onun içtihadından kaynaklanır. Bu bölümde İbn Adî'e yönelik tenkitlere yer vereceğiz.

15. 1. Haklarında cerh ifadesi bulunmayan sika râvîlere kitabında yer vermesi veya onların zayıf olduklarını açıklaması

İbn Adî, sika oldukları hakkında ittifak edilen ve haklarında daha öncesinde cerh ifadeleri bulunmayan bazı râvîleri zayıf râvîler içerisinde zikretmiştir. Halbuki sadece zayıf ve haklarında cerh ifadeleri bulunan râvîleri ele aldığı bu kitabında sika râvîleri zikretmemesi gerekmektedir. Nitekim okuyucu bu derecede olan râvîleri zayıf veya haklarında ihtilaf olan râvîlerden zannetmektedir. Mesela İbn Adî, Eymen b. Nâbil Ebu İmrân el-Mekkî'yi kitabında zikretmiştir. Halbuki Eymen, Buhârî'nin ricalinden-

71 İbn Recep, *Şerhu İleli't-Tirmizî*, I/53.

72 İbn Adî, *a.g.e.*, IV/241.

73 İbn Adî, *a.g.e.*, IV/46.

74 İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, IV/301.

dir. Yahya ile Süfyânü's-Sevrî'den onun sika olduğuna dair nakil bulunmaktadır. Hiç kimse de onun zayıf olduğunu belirtmemiştir. Ancak İbn Adî, bu şahsın Habeşli, âma, uzun boylu, iri dudaklı, konuşmasında kekemelik olduğunu söyler. Sonra bu zatın rivâyetleri olan bazı hadîsleri aktarır ve şöyle der: “Rivâyetlerine göre la be'se bihidir... Münekkitlerden onu zayıf addeden kimseyi görmedim. Umarım ki hadîsleri la be'se biha'dır, sâlihtir.”⁷⁵ Bu râvî ve rivâyetleri hakkında âlimlerin sözlerine bakanlar burada kendi kendilerine şunu sorabilirler: “Mademki herhangi bir kimse tarafından zayıf olduğu belirtilmemiş ve bu şahsın münker bir hadîsini var olduğunu zikredilmemiş ve sâlihu'l-hadîs olduğu belirtilmiş; o halde İbn Adî, (Duafa) eserinde ne diye bu zatın adını zikretmiştir?”

Aynı şekilde el-Cerrâh b. Melîh b. Adî b. Furs Ebu Veki' er-Ruâsî, Humejd et-Tavîl, el-Hasan b. Zekvân; Hanzala b. Ebi Süfyân el-Cumahî el-Mekki, Said b. Ebi Sa'id el-Makbûrî⁷⁶ ve daha başkaları da sika ve *Sahîhayn* râvîleri oldukları halde *el-Kâmil*'de zikredilmiştir.

15. 2. Sahâbe ve Tâbiûnun büyüklerinden bazılarının adlarını eserinde zikretmiş olması

İbn Adî'e yöneltilen önemli tenkitlerin bir kısmı da kendisinin sahâbeden, muhadramdan ve tâbiûndan bazılarının isimlerini bu eserinde zikretmiş olmasıdır. Bazı âlimlerin bu isimleri eserlerinde zikretme nedenleri bunlara isnâden yapılan rivâyetlere dikkat çekilmesi veya bunların isimlerinin kullanılarak rivâyetler yapıldığının belirtilmesidir. Yani cerh edildiklerinden dolayı zikretmemişlerdir. Dolayısıyla İbn Adî'nin zayıf râvîlere tahsis ettiği bu kitabında böylesi isimleri zikretmemesi gerekirdi. Mesela İbn Adî eserinde sahâbeden Zülyedeyn'i zikretmiştir. Bunun sebebi ise Buhârî'nin onun hakkında: “لا يصح حديثه – Hadîsi sahîh değildir” demesidir. Esasında Buhârî bu ifadeyi kullandıktan sonra bunun sebebini açıklamıştır. Buhârî'nin tenkit etmiş olduğu bu rivâyet zayıf bir tarikten Zülyedeyn'e isnâd edilen hadîsin (Hz. Peygamber'in namazda yanıldığı, Zülyedeyn'in de onu uyardığı) kendisi yani isnâdının sahîh olmamasıdır. Çünkü isnâdın dayandığı kişi Ma'dî b. Süleyman Ebi Süleyman'dır. Ma'dî münkeru'l-hadîstir. İbn Adî burada sahâbî Zülyedeyn'i değil de Ma'dî'nin adını zikretmeliydi. Fakat İbn Adî tersini yapmış, Zülyedeyn'in adını vermiştir. Kitabında Ma'dî b. Süleyman'ın adını zikretmemiştir.⁷⁷

Yine İbn Adî, sahâbeden Hârice b. Huzâfe el-Adevî'yi kitabında zikretmiştir. O, Resulullah (s.a.s.)'den bir hadîs rivâyet etmiştir. İbn Adî'in bu sahâbînin adını eserinde zikretmiş olması, Buhârî'nin onun hakkında: “Onun isnâdında olan râvîlerin bazıları semâ' ile aldığı bilinmemektedir” demesinden kaynaklanmaktadır. Yani bu sahâbî'den rivâyet edildiği belirtilen bu hadîsin isnâdında inkıta var, anlamındadır.

75 İbn Adî, *a.g.e.*, II/149.

76 İbn Adî, *a.g.e.*, II/410, 413; III/65-67, 158-160, 338-340 ve IV/443.

77 İbn Adî, *a.g.e.*, III/120.

Böyle bir durum herhangi bir şekilde o sahâbînin cerh edildiği manasına gelmez. Kaldı ki İbn Adî'nin, bu sahâbîyi burada zikretmesinin de herhangi bir sebebi bulunamamaktadır.⁷⁸

Muhadramdan olan Üveys b. Âmir el-Karnî de böyledir. Çünkü Buhârî bunun için: "في إسناده نظر فيما يرويه" - Rivâyet ettiği hadisler hakkında tenkitler var" demiştir. Daha sonra Buhârî: "Üveys'in herhangi bir rivâyeti yoktur. Ancak onun zahitliği hakkında birtakım hikâyeler, söylentiler ve haberler bulunmaktadır. Onunla ilgili çok az hadis vardır. Hemen onun hakkında zayıf damgasını vurmak uygun düşmez. Bilakis ondan rivâyet olunan miktar nispetinde o "Sadukun Sikatun" vasfına sahiptir"⁷⁹ demiştir. Kanaatimizce İbn Adî'nin burada bu ismi zikretmiş olması, tam ve iyice bir araştırma yapmadan Buhârî'nin sözüne dayanarak böyle söylemiş olabileceğidir. Öte taraftan Buhârî'nin ifadesinden anlaşılana, Üveys'e isnâd edilen rivâyetlerin senesinde bir problem var olduğudur. Yoksa Üveys el-Karnî'yi kınamak ve onu ta'n etmek değildir. Allah en iyisini bilir.

15. 3. Bazı zayıf râvîleri eserine almaması

İbn Adî, kitabının mukaddimesinde, âlimlerin zayıf olduklarını belirttikleri ve haklarında cerh ifadeleri bulunan bütün râvîleri zikredeceğini belirttiği halde bazen buna uymamıştır. Ancak şu da bir gerçektir ki İbn Adî bu isimlerden bazısını bazen bir başka râvînin hal tercemesini veya rivâyetlerini aktarırken vermiş, daha sonra da bu râvîler için müstakil başlıklar açmamıştır. Bunun içindir ki bir râvîden söz ederken başka râvîlerden de bahsettiği görülür. Mesela Ahmed b. Meysere Ebu Salih'in terceme-i hâlini verirken İbrahim b. Ebi Yahya'dan bahsetmekte ve onun zayıf olduğunu belirtmektedir. Daha sonra İbn Adî, İbrahim'e eserinde müstakil olarak değinmemiştir. Aynı şekilde Hüseyin b. el-Hasan el-Aşkar'ın tercemesinde birtakım münker hadisler nakleder. Bu hadislerden biri; Muhammed b. Ali b. Halef el-Attar'ın Hüseyin el-Aşkar'dan rivâyet ettiği, metin açısından münker olan sahâbî Ebu Musa el-Eşari'yi zemmeden rivâyettir. İbn Adî burada şunları söylemektedir: "Bu hadis, bu tarikten rivâyet olunmuştur. Râvîsi Muhammed b. Ali b. Halef denen şeyhtir. Muhammed b. Ali, ona göre bu örneklerdendir ve kendisi münkeru'l-hadîstir. Bana göre bu konudaki asıl tehlike Muhammed b. Ali b. Halef'in kendisidir."⁸⁰ İbn Adî, Muhammed hakkında bu bilgileri paylaşmasına rağmen onun hakkında müstakil bir terceme-i hâl açmamıştır.

15. 4. Bazı râvîler hakkında hükim verme noktasında vehme düşerek tefer-rüd etmesi

İbn Adî, bazı râvîlerin tercemeleri zikrederken bu râvîler hakkında görüş beyân eden kimsenin bulunmadığını belirtmiş ve rivâyetleri muvâhacesinde onlar hakkında kendisi bir hükme varmıştır. Ancak o, bu yöntemiyle bazen hata yapmıştır, zira bu râvîler hakkında kendisinden önceki âlimlerin hükümler verdiği olmuştur. Araştır-

78 İbn Adî, a.g.e., III/50.

79 İbn Adî, a.g.e., I/412.

80 İbn Adî, a.g.e., I/273-74.

mamız neticesinde İbn Adî'nin önceki âlimlerin haklarında hüküm vermediği, sadece kendisinin hüküm verdiğini belirttiği 25 râvî tespit ettik. İbn Adî'nin herhangi bir sebepten dolayı bu bilgilere ulaşamamış olması mümkündür. Bu râvîlere örnek olarak şunları verebiliriz:

Abdullah b. Kabîsa. İbn Adî, bunun hakkında şöyle diyor: “Şu zikrettiklerim dışında Abdullah b. Kabîsa'nın başkaca hadîsleri de vardır. Bazı hadîslerinde nekarret/münkerlik bulunmaktadır. Ancak mütekaddiminden onun hakkında söz söyleyen kimseyi bulamadım. Onun rivâyetlerinin problemliliğini belirtmek için burada zikrettim.”⁸¹ Ancak Ukaylî bu râvî ile ilgili şu bilgileri vermiştir: “Abdullah b. Kabîsa, çok vehmeden biridir. Onun birçok hadîsine tabi olunmaz.”⁸²

Abdullah b. Muhammed b. Zâzân. Bunun hakkında şunları söylemektedir: “Abdullah b. Muhammed hakkında önceki âlimlerin bir şey dediklerini göremedim. Fakat onun mahfuz olmayan rivâyetleri vardır. İstedim ki, kitabımda (ileri sürdüğüm şartlarım bağlamında) onu da zikredeyim.”⁸³ Bu râvî hakkında da daha önce âlimleri açıklamada bulunduğunu görmekteyiz. Ebû Hâtim er-Râzî onun “Za'iful-hadîs” olduğunu söylemiştir⁸⁴.

Abdullah b. Vâkıd Ebu Recâ el-Horasânî'dir. İbn Adî, bu râvî hakkında da mütekaddiminden kimsenin şeyler söylemediğini ifade etmektedir. Araştırmalarımız neticesinde Ahmed b. Hanbel, Yahya b. Ma'in, Ebu Dâvud, Nesâî ve daha başkaları onun hakkında görüş beyân ettiğini görmekteyiz⁸⁵.

Buna göre İbn Adî'in birileri hakkında “Ben, mütekaddimin âlimlerden bu râvî hakkında bir değerlendirme bulamadım” ifadesine kuşku ile bakıp o konuda araştırma ve inceleme yapılmalıdır.

15. 5. Bazı râvîlerin tercemesini verirken zayıflık durumunun başka râvîlerden kaynaklandığı zayıf veya batıl hadîsleri zikretmesidir.

İmam Zehebî, Abdülaziz b. Ebi Ruvâd'ın tercemesinde bu tenkidi yapmaktadır. Zehebî burada şöyle demektedir: “Bu, İbn Adî'nin *Kâmil* adlı kitabının ayıplarındandır. Çünkü İbn Adî adamın hal tercemesinde batıl bir habere yer veriyor. Oysa adam onu hiç de tahdis etmiş değildir. Bu haberi, o râvîden sonra gelen birileri uydurmuştur. İsnadı karanlıktır. Kaldı ki İbn Muğîre sika değildir.”⁸⁶

Yine Buhârî, Tirmizi ve İbn Mace'nin hadîslerini tahrîc ettiği Mutarrıf b. Abdullah Ebu Mus'ab el-Medenî'nin tercemesinde bunu görmekteyiz. Nitekim İbn Adî, Mutarrıf'ın hal tercemesini verdikten sonra üç adet batıl hadîsi nakleder. Zehebî burada şöyle der: “Böylesi batıl rivâyetlerin haşa Mutarrıf gibi birinden olması doğru değildir. Burada asıl tehlike Ahmed b. Davud'dan kaynaklanmaktadır. İbn Adî, böyle

81 İbn Adî, *a.g.e.*, IV/192

82 Ukaylî, *ed-Du'afâ'u'l-Kebîr*, IV/372.

83 İbn Adî, *a.g.e.*, IV/201.

84 İbn Ebi Hatim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, V/158.

85 Zehebî, *Mizân*, II/520.

86 Zehebî, *a.g.e.*, II/692.

bir şeyi nasıl görmezden gelir ki! Zaten Darekutni o adamı tekzip etmiştir. Eğer bunu, o şahsın hal tercemesine yönlendirseydi daha yerinde olurdu."⁸⁷

SONUÇ

Yaptığımız çalışmanın neticesinde ulaştığımız hususları maddeler halinde şöylece özetleyebiliriz:

1. İbn Adî el-Cürânî'nin *el-Kâmil* adlı eseri, cerh-ta'dîl alanında, zayıf râvîleri ve sika oldukları halde bazı ilim adamları tarafından zayıf kabul edilen râvîleri bir araya getiren önemli eserlerden birisidir.

2. İbn Adî, bu eserinde yaklaşık olarak 2200 râvînin hâl tercemeleriyle ilgili bilgi vermiş, bunların çoğu hakkında da layık olan ve hak ettikleri hükmü vermiştir. Hüküm verirken de onlardan rivâyet ettiği hadîslere ve âlimlerin görüşlerine dayanarak yapmıştır.

3. Hüküm verirken mutedil biri olarak ayrıcalık göstermiştir. Hatta bazı âlimler tarafından tenkit gören râvîleri yeri geldiğinde savunduğu da olmuştur.

4. Cerh-ta'dîl alanında verdiği hükümlerin çoğunda ve içtihatlarında mutedil davranmaya gayret göstermiştir. Örneğin Bid'at ehli olan râvîler hakkındaki görüşleri böyledir. Nitekim İbn Adî onların rivâyetlerinin müstakim, sahîh ve rivâyetlerinin sikaların rivâyetlerine muvafık olması durumunda onların bid'atçı olup olmadığına bakmadan rivâyetlerini kabul etmiştir. Aynı şekilde mechûl râvîler hakkındaki uygulamaları da böyledir.

5. Muallel olan râvîlerin tercemelerinde de farklılık göstermiştir. Nitekim önce râvîyi zikretmiş, ona ait bazı hadîsleri nakletmiş, daha sonra da o râvî hakkındaki hükmünü bu hadîslere dayanarak vermiştir. Yani muallel ve müfesser olma hükmünü, her araştırmacı ve tenkitçiyi dikkate alarak zikretmiştir.

6. Haklarında önceki âlimlerin bir şey zikretmediği birçok râvî hakkında tenkide dayalı hükümler vermiştir. Bu râvîlerden bazıları hakkında âlimlerin bir şey söylemedikleri zannına kapılmış ve haklarında bilgi olmadığını söyleyerek vehmettiği olmuştur.

KAYNAKÇA

- BAŞARAN, Selman, “İbn Adî”, *DİA*, XIX, 297-298.
- EL-İRÂKÎ, Abdürrahim b. Hüseyin, *Şerhu Elfiyeti'l-Hadîs*, Thk: Abdullatif el-Hamim- Mahir Yasin Fahl, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1. Basım, 2002.
- İBN EL-İMÂD, Abdulhay el-Hanbelî, *Şezerâtu'z-Zeheb*, Daru'l-Fikr, Beyrut, 1. Basım, 1979.
- İBN ADÎ, Ebu Ahmed Abdullah b. Adîy el-Cürcânî, *El-Kâmil fi Du'afâi'r-Ricâl*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1. Basım, 1997/1418.
- İBN EBÎ Hâtim Abdurrahman er-Râzî, *El-Cerh ve'l-Ta'dîl*, Matbaatu Meclisi Daireti'l-Maarifi'l-Osmaniyye, Haydarabad/Dekkan, Hindistan. Dar İhya et-Turas el-Arabi, Beyrut, 1. Basım, 1271/1952.
- İBN HACER, Ahmed b. Askalânî, *Tehzîbu'l-Tehzîb*, Matbaatu Meclisi Daireti'l-Maarifi'l-Osmaniyye, Haydarabad/Dekkan, Hindistan. 1. Basım, 1325.
- , *Takribu'l-Tehzîb*, Thk: Muhammed Avvame, Dâru'r-Reşîd, Suriye, 1. Basım. 1986.
- İBN HALLİKÂN, Ebu'l-Abbâs Şemsuddîn Ahmed b. Muhammed, *Vefeyatu'l-A'yân*, Thk: İhsan Abbas, 1. Basım, Dâru's-Sadır, Beyrut, Tsz.
- İBN KESÎR, Ebu'l-Fida İsmail b. Ömer, *El-Bidâye ve'n-Nihâye*, Dar el-Fikr, Beyrut, 1. Basım, 1996/1416.
- İBN RECEB EL-HANBELÎ, Abdurrahman b. Ahmed, *Şerhu İlel et-Tirmizî*, Thk: Nûruddîn İtr, Dâru'l-Melâh, Dimaşk, 1. Basım, 1978.
- İBN TAĞRÎ BURDÎ, *En-Nucûmu'z-Zâhira fi Mulûki Mısır ve'l-Kâhira*, Vizârâtu's-Sakâfe, el-Kâhira, Tsz.
- EL-HALÎL B. ABDULLAH EL-HALÎL EL-KAZVÎNÎ, *El-İrşâd fi Ma'rifeti Ulemâi'l-Hadîs*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1993/1414.
- EL-KÂSİMÎ, Muhammed Cemaluddîn b. Muhammed, *Kavâidu'l-Tahdîs min Funûni Mustalahi'l-Hadîs*, Müessesetü'r-Risâle, 1. Basım, 2004.
- NUR, Züheyir Osman, *İbn Adî ve Menhecuhu fi Kitabi'l-Kâmil*, Mektebetü'r-Ruşd, Riyad. 1. Basım, 1997.
- SEHÂVÎ, Muhammed b. Abdurrahman, *Fethu'l-Muğîs Şerhu Elfiyeti'l-Hadîs*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1996/1417.
- SUYÛTÎ, Celaleddin Abu'l Fazl Abdurrahman b. Kemaleddin, *Tabakatu'l-Huffâz*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1. Basım, 1983/1403.
- , *Tedribu'r-Râvî*, Thk, Abdulvehhab Latif, Daru's-Saade, Mısır, Tsz.
- UKAYLÎ, Ebu Cafer Muhammed b. Amr b. Musa b. Hammad, *ed-Du'afâu'l-Kebîr*, Dâru'l-Mektebeti'l-İlmiyye, Beyrut, 1. Basım, 1984/1404.

EZ-ZEHBEÎ, *Siyeru A'lami'n-Nübelâ*, Thk: Şuayb el-Arnâvut ve diğçerleri, Müessesetü'r-Risale, Beyrut, 6. Basım, 1989/1409.

-----, *Zikru Men Yu'emedu Kavlehu fi'l-Cerhi ve'l-Ta'dil*, Thk: Abdulfettah EBU ĞUDDE, Mektebu'l-Matbuâtî'l-İslamiyye, Halep, 5. Basım, 1984.

-----, *Mizânu'l-İtidâl*, Thk: Ali Muhammed El-Câvî, Dâru'l-Marife, Beyrut, Tsz.

EZ-ZİRİKLÎ, Hayruddîn b. Mahmud b. Muhammed, *El-A'lâm*, Dâru'l-İlm Lilmelayin/Beyrut, 9. Basım, 1990.